Научни скуп
Прилози, Сарајево, XXV, 27 (1991);

БРАНИСЛАВ ЂУРЂЕВ

ОСНОВНО ПИТАЊЕ ФИЛОЗОФИЈЕ ИСТОРИЈЕ

Макс Вебер (1864–1920), својим схватањем историје узор присталицама такозваног "историзма", схватања историје, углавном, заступљеног у њемачкој историографији и филозофији историје, на једном мјесту вели да је историја "imme jugendliche Wissenschaft" (увијек младалачка наука). Она се стално подмлађује, по Веберовом схватању, примјеном упоредне социологије која разбија зидове историје, науке усмјерене на испитивање појединачне историјске, односно културноисторијске појаве. Тиме је, по Веберу, обухваћено кретање историјског збивања у стварности и унутрашње јединство историје као науке. То се може постићи, тврди Вебер, само строго историјским научним прилазом.

У њемачкој науци се истиче да је Вебер, наводно, разоткрио неоснованост "лажног закључка" о повезаности историзма као научног метода са историзмом као погледом на свијет који све релативизира.[1] Тиме се ствара јаз између историјске науке, окарактерисане строгим историзмом који, по његовом схватању, не може захватити вриједносну оцјену и филозофије која изучава трајне, непромјењиве моралне вриједности. Тај јаз није нешто сасвим ново. Ископали су га већ рани романтичари.[2] Они су иступали против рационализма и његове филозофије 18. вијека, против историјске мисли која уноси прве елементе еволуционизма у поимање историје. Тај еволуционизам је био једностран. Уважавао је само развитак разума и сматрао да се тај процес остварује и завршава просвјећивањем. Уклапање историје у такво поимање, које је дотадашњу историју посматрало мање–више као странпутицу, доведен је у питање једноставни историзам, одлика дотадашње историографије. Супротстављајући се изразито теистичким схватањима рационалистичкој мисли (заправо француској револуцији, чији рационализам је идејни водитељ) рани романтизам, нарочито у Њемачкој, у схватању историје оживљавао је једноставни историзам.[3]

Старогрчка ријеч istoria има основно значење истраживање. У значењу повијест као човјекова интелектуална дјелатност појављује се у поодмаклом процесу цивилизације појединих дијелова свијета. Није тачно да историја има само метафизички почетак, одосно да постоји откад су људи људи, као што вели Бенедето Кроче, јер су људи одувијек причали своје догодовштине

1 "Die Gefahr wurde aufgedeckt, dass Historimus als wissenschaftliche Methode und Historismus als Weltansehauung unkritisch ineianander verflossen und somit auch Wertsetzungen dem Relativismus verfielen. Er enthüllte den Trugschluss, als ob man den Sinn des Weltgeschehens und den sittlichen Kosmos aus Beobachtang, Erfahrung, Nachereeben des Geschichtsverlaufs albesen könne. Rigoros trennte er die Geschlichtswissenschaft, oder besser gesagt die 'historischen Kultarwissenschaften',von der Wertphilosophie" . Наведено вели о М. Веберу један познатн старији уџбеник, заправо хрестоматија (F. Wagner, *Geschchtswissenschaft,* Freiburg – München, 1951, 364). Види моју критику: Max Weber gegen Karl Marx etc. (*Zur neumaxisten Geschishtsauffassung,* Нови Сад 1987, 138).

2 "Es versteht sich, dass ich hiermit weder die religiöse noch die philosophische Konstruktion der Gesehichte leugne, allein jene gehört der Theologie, diese der Philosophide an, und ist von der Histoe als solcher notwendig verschieden" –вели Fr. W.J. Sjehelling (1775–1854) на једном мјесту у 1803. години објављеном предавањима о методу академског студија (Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums, Zehnte Vorlesung Uber das Studium der Historie und der Jurispudenz), кад говори о студију историје.

3 "Die historische Ansicht ist gleichsam formlos, sie ist die höchste, allgemeinste, natürlichste Form des menschlichen Geistes, zu der es keiner anderen Vorbereitung bedarf" – вели Фр. Шлегел (1772–1829), глава роматичарског историјског схватања (Fr. Schlegel, Philosophische Vrolesungen, izd. Windischmann, Bd. II, Bonn 1846, 214).

и износили у причању своја дјела. Приче, епови и томе слично нису још историја, и то не само кад је ријеч о преисторији већ и праисторији, па чак ни у херојско доба, на освитку историје, ни као народна тардиција у доба писане историје. Кад је ријеч о еповима из херојског доба на освитку историје, они саопштавају догађаје претежно "стварности слично", а само понекад казују саму стварност – као што вели Хесиод (око 700. године пре наше ере), најстарији по имену познати старогрчки писац. Осим тога, епови су већином повезани с митовима. Народна традиција о поријеклу племена и народа и у херојско доба, па и у вријеме кад већ постоји писана историја, задојена је такође митом. Већином узима за родоначелника митског претка. Да не спомињем у овој вези "дивља мисао" (pensеé sauvage) – како је зове Кл. Леви Строс (Cl. Levy – Strausa). Она, најчешће, изводи поријекло племена од животиња или од неке друге природне појаве.

Ни тачна свједочанства биљежака, записа, календарија и томе слично, кад човјек увелико пише и жели да остави трага о својој дјелатности, не чине још историју због своје фрагментарности. Па, чак, није историја ни аналистика, хронолошко излагање међусобно садржајно неповезаних записа о догађајима и појавама.

О историји као врсти литературе може се говорити кад аутори почињу да саопштавају догађање у садржајној повезаности, не допуштајући себи да причају догађаје "стварности слично", већ трудећи се да прикажу стварно потврђене догађаје, кад се труде да утврде истинито догађање.

Али, тачно речено, историја као истраживање људске прошлости чини прве кораке античком прагматичком историјом. Она се устаљује у старој грчкој и преноси се на стару римску историју. Замире у средњем вијеку и у Европи, али оживљава ренесансом као хуманистичка историографија. Њоме израстају зачеци нововјековне европске историографије.

Прагматичка историја, како античка тако и хуманистичка, труди се да помно истражи историјске изворе, да узме у обзир раздаљине на копну и мору, између градова и лука, правце путова, али јој је био основни задатак да истражи политичке односе међу људским заједницама и јавна и политичка збивања међу људима, нарочито обраћајући пажњу на дјелатност истакнутих личности. По схватању прагматичке историје, догађања међу људима одређена су природом људи, њиховим сталним одликама, па се стога историја понавља.[4]

У први ред се обично ставља поучни карактер прагматичке историје. Као да историографија као наративна литература и у кастинским и сталешким друштвима, нарочито као династичка историографија, не тежи да утиче на људе, да их подучава подаништву. Не истиче се јасно одређено каква гледишта почиње да заступа прагматичка историја кад је у питању улога човјек у историјском збивању. Не указује се довољно јасно на њен грађански карактер. Најизразитији представници прагматичке историје изражавају тежњу да човјек као грађанин (у антици као припадник античке грађанске заједнице, засноване на робовском раду, а вријеме ренесансе као

4 Тукидид (Thukydides, око 455–395 пре наше ере), оснивач прагматичке историје, који истиче потребу помног истраживања извора, наглашава да ће се у будућности догађање поновити, јер то одговара људској природи. Полибије (Polybios, 201–120. године) вели да је кружни ток политичког уређења "економија природе" према којој се државни облици мијењају и прелазе један у други и опет се враћају на почетак.
Он формулише прагматичку историју овако:
"На овај начин се рашчљањава прагматичка историја троструко:
Један дио се састоји у темељном истраживању извора и обради материјала добијеног из њих;
други дио у посматрању градова и крајева, ријека и лука и уопште особина и раздаљина на води и земљи;
трећи дио се бави политичким практичним стварима".
Тек након тога Полибије излаже корисност изучавања историјских дјела.

вијесник нововјековног доба) узме своју судбину у своје руке, уколико се она, по том схватању, сходно природи људи и њихових међусобних односа, као и утицајем природне околине, сручује на њега.[5]

Иако се прије рационалиста могу навести само неки наговјештаји грађанске филозофије историје (примјера ради, наводим Аристотела и Полибија у старом вијеку, можда Joahima de Floris у европском средњовјековном схватању историје и изузетно Ибу Халдуна у арапској средњовјековној историографији)[6], ипак ми се чини да могу рећи да је прагматичка историја начела питање *како је човјек, с једне стране, стваралац своје историје, а с друге стране, како је обухваћен, одређен њоме.*[7] То је основна дилема, основно питање филозофије историје. И то све до наших дана. Додуше, ни прагматичком историјом ни "хуманистичком" филозофијом није то питање тада дошло до јасног изражаја, оно је, тако рећи, тада тек натукнуто, скривено у "хуманистичкој" одори. Али, како је човјек потражио своју улогу у историји и није се задовољио да њиме, управља божја воља, извирило је то разапињуће питање за историчара и за мислиоца о проблемима људске историје.

Прагматичка историја и "хуманистичка" мисао, изражавајући идеолошке тежње грађанства које су се пробијале у одређеним епохама процеса економског формирања друштва, покретале су основна питања јавног живот грађанина и трудиле су да га припреме за њега. Али, одвојено, друкчијим мисаоним приступом. Филозофија општим размишљањима о животу и изналажењем добробити грађанина, а историографија истраживањима одлика јавног живота грађанина и избором примјера узорног понашања истакнутих људи. Њихови старогрчки називи, преведени на наш језик у свом основном значењу као мудрословље и истраживање, показују јасно њихов различити прилаз истој основној материји израженој у етичком идеалу старих Грка који се зове *калокагатија.*

Прагматичка историографија, помним истрживањем историјских извора и унапређивањем метода њихова испитивања, нарочито као нововјековна хуманистичка историографија, унапређивала је ерудитску страну развитка историографије у историјску науку. Али, она се није развијала само том страном свога рада, већ се, уносећи све више филозофских рефлексија приликом приказивања збивања, приближавала прагматичко–рефлексивној историографији, која је најављивала развитак историографије као хуманистичко–филозофске научне дисциплине.

Међутим, филозофија историје као посебна дисциплина не израста из развитка историографије, већ утицајем рационалистичке филозофије на историографију. Углавном, дјеловањем

---

5 Обично се истиче да и прагматичка историја у објашњењу историје прибјегава фатуму, али је тај фатум друкчији него код историографија које објашњење траже у религији и њоме одређеној судбини. Треба истаћи да прагматичка историја није код свију њених представника досљедно спроведена, чак се може рећи да је релативно мало историчара који се држе досљедно одлика прагматичке историје. Није сва античка грчко–римска и ренесансна историгорафија прагматичка.

6 Аристотел се нарочито истиче елементима грађанске филозофије историје. Полибије уноси зачетке филозофије у своје историографско дјело. Ибн Халдун је у предговору велики мислилац о историјском процесу, а у историографском дјелу своје историје је знатно испод својих теоретских мисли. Дјела Joahima de Floris су као јеретичка уништена и знамо његове мисли само посредно. Требало би, можда, споменути још понеко име, али томе није овдје мјесто.

7 Морам истаћи да сам до горње мисли дошао инспирисан једним исказом из књиге *Das Fischer Lexikon–Geschichte* (Frankfurt am Main 1961). Мислим да смијем рећи да сам дошо до правог схватања К. Маркса много су ми више користили неки противници "марксизма" од постмарксистичких мислилаца и то не само стаљиниста, већ и од критичара стаљинизма.

изван дотадашњег кретања историографије као такве. Тако се догодило да тако рођена филозофија историје својом општом изнадисторијском конструкцијом прошлости људског живота, усмјереном према будућем идеално смишљеном коначном циљу развитка, дође у сукоб с једноставним историзмом. Тај сукоб није био тако изразит са самом рационалистичком филозофијом, колико с њеном насљедницом, њемачком класичном идеалистичком филозофијом. С једноставним историзмом није се сукобила само Кантова филозофија већ и Хегелова, па и његова филозофија историје, иако јој се подвучено приписује историзам који је, наводно, преузео Марке.[8] То се чак тврди, иако се Хегел односио с поприличним ниподаштавањем према сазнању стварне историје, "вечите јучерашњице" – како се изразио један хегелијанац у дискусији са мном.[9] Историја, онаква каква је она по својој природи, није се дала својом изразитом чињеницношћу без громадног остатка уклопити у Хегелову изнадисторијску теорију. Маркс је, међутим, позитивну историју сматрао основним извором свог сазнања.[10]

Идеалистичка филозофија је могла да смјени старогрчку *калокагатију* у развитку историографије, односно да развије темеље из којих произилази, али није могла поставити еволуционизам тако да би произилазио из историзма, из испитивања конкретне историје. То није могла ни Хегелова филозофија. Међутим, еволуционизам који произилази из историзма једино би могао дати основу за развитак историографије у историјску науку.

Романтизам који се супротставио рационализму имао је успјеха у повратку на једноставни историзам, али обогаћен развитком на ерудитској разини, док је у концепцијском нивоу био прво супротстављен развитку грађанског друштва, а затим уграђен као једна од идеолошких варијаната грађанског друштва, задојена мање–више национализмом или, у најбољем случају, западноевропском искључивошћу. На тој основи израста Ранкеова историјска школа која је имала великог утицаја на развитак европске историографије средином 19. вијека.

Из рационализма, заправо из његових познатих изданака, развио се позитивизам чији је први оснивач Огист Конт (Aug. Comte 1798–1857), који се рачуна као оснивач социологије, која је, према њему, требало да буде општа наука о друштву и његовом развитку. Утицај позитивизма је значио велики искорак у развитку историографије у историјску науку, иако се Контове амбиције да социологија замијени историографију нису остариле. Тиме започиње социолошка историографија, умјесто традиционалне. Поред све њене једностраности не може се спорити да она није еволуционизам, којим је рационализам навијестио путоказ за развитак историографије у историјску науку, макар ограничено, ставила у научне оквире.

Не бих овдје понављао све оно што сам изложио у својим радовима, супротстављајући се апсолутно социолошком схватању историје, нарочито постмарксистичком и заступајући природно–историјски научни приступ историјским појавама, указујући на једностраности схватања

8 То не тврде само "марксисти" хегелијанци, већ је то, такорећи, постало опште схватање. То су неки антимарксисти једва дочекали да могу да тврде да се са Хегелом и Марксом завршава процес стварања затворених система схватања историје.

9 Знам шта је рекао Енгелс о Марксовом односу према Хегелу, па знам шта је о том рекао Љењин, па и сам Маркс. То што се истиче с позивом на те исказе не може се односити ни на дијалектички метод, ако се узме да он потиче од Хегела, јер је и он тачно обрнут. А већ тврдња да је Маркс само наставио Хегелово учење, претварајући грађанску револуцију у пролетерску и одвајање "младог Маркса" од каснијег Маркса "позитивисте", јесу такве флоскуле да им се ријетко налазе парњаци.

10 Добро је познато шта су Маркс и Енгелс рекли у *Њемачкој идеологији* о историји као јединој науци. Мене занима ко је тај текст у рукопису прекрижо, јер је то учињено очевидно накнадно, знатно касније. Мислим да све указује да је то учинио Енгелс.

које Французи називају "la science d'homme". Упутио бих само на своје радове *Ступњеви развитка историографије у историјску науку* (Научно друштво БиХ XX, Сарајево 1963), односно на оно што сам боље формулисао и сажетије поновио у књизи *Zur neumarxistischen Geschichts auffassung* (Нови Сад 1987, 22–26). Свој став о филозофији историје и однос историографије као историјске науке и као филозофско–хуманистичке дисциплине у посматрању проблема савременог свијета изнио сам у свом предавању које се у овој свесци објављује.

Кад је ријеч о филозофским питањима у историји, о филозофско–историјским питањима, морају се разликовати методолошка, сазнања од егзистенцијалних, животних. У прва спадају, рецимо, однос природног и историјског у развитку људског рода (или, можда, друкчије изражено, развитак човјечанства и друштва), однос историзма и еволуционизма, материјалног и идејног итд. О тим питањима сам доста расправљао. У том погледу, чини ми се, јасно се зна шта заступам, иако има јако много недореченог. Као што је познато, та своја гледишта називам новомарксистичким.

Овдје ћу споменути један од тих проблема који оправдава што сам излагање започео наводом из Веберових доприноса. Тај се цитат повезује с указивањем споменутим на овом нашем скупу да се најкрупнији догађаји, попут француске револуције, временом оцјењују различито, да се гледишта о њима мијењају. Тим прије то желим да споменем, што се такве мисли повезују с апсолутизованим субјективним схватањем историје. Свака генерација – тврди се – има свој поглед на историјско збивање. Пâс свакоји своје бреме носи – каже Његош. Али је бреме наталожено из историје. Таложења се не врше равномјерно; нешто што је у вријеме догађања било одлучујуће, у насљедству добија мањи значај и обратно. У том смислу је историја "immer jugendliche Wissenschaft", ако узмемо као основни метод упоредне социологије. Иначе да се историја подмлађује новим ерудитским истраживањима проналажењем нових извора, то није никакав проблем о којем треба расправљати. То Вебер ни не наглашава, нити га због тога цитирам.

О животним, егзистенцијалним филозофским питањима у историји мање сам расправљао у своме досадашњем раду. Мислим да је то природно за онога који филозофију историје изводи из истраживања стварне историје и из стварних резултата тих истраживања.

Већ сам рекао у овом свом прилогу која је основна дилема, основно питање филозофије историје све до данашњег дана. Али, како сазнајемо – методолошка тако и егзистенцијална општа филозофска питања у историји не смију се посматрати догматски, неисторијски, само у своме општем облику. Напротив, те природне (с људског становишта логичке) одредбе појављују се готово увијек историјским условима модификоване.

Један доста стар њемачки, овдје већ споменути уџбеник методолошких и филозофских питања у историји, али не толико стар да не захвата основну филозофску дилему у историји у оном облику у којем се шесдесетих година овог вијека појављивала, вели да у савременом историјском схватању човјека "свијест о континуитету живота као свезе стваралачког дјеловања многих генерација ишчезава наочиглед представе да је историјска бит природно догађање пуно вулканских ерупција и слијепог разарања".[11]

Томе је тада посмарксистичка, још увијек чврста идеологија, која влада у историји социјалистичких земаља, против стављала неокрњено поимање историје, засновано стварно на основним грађанским схватањима 19. вијека, иако их је на ријечима оштро осуђивала. Надао сам се да ће реалсоцијализам увидјети своје заблуде. Тада је тако изгледало.[12] Међутим, бирократија је још

11 *Das Fircher Lexikon, Geschichte*, 99.

12 *Почетак краја једне теорије у историјској науци (Поводом писања источнонѣмачког историјског часописа)*, ЈИЧ, I 2 (1962), 49–64.

била чврста. Морао је наступити друштвени колапс реалсоцијализма, да би се поставио модерни вид основног филозофског проблема у историји.

Поставило се питање новог свјетског поретка који треба да стане на пут "вулканским ерупцијама и слијепом разарању".

Тако се данас поставља основно питање савремене историје, које нагиње историји као "свијести о континуитету живота као свезе стваралачког дјеловања многих генерација". Али се, тачно речено, само наслућује рјешење. Не може се рећи да је савладана она страна историјског збивања која је "пуна вулканских ерупција и слијепог разарања".

✺ ✺ ✺

На крају, хтио бих да споменем и један сазнајни проблем који нам је остављен у наслијеђе од реалсоцијалистичког фалсификата марксизма. То је пренаглашавање дијалектике, несхватање да је дијалектика стварна логика, а не "дијалектика" у пежоративном смислу. Да њена употреба мора бити сагласна с формалном логиком, појмовном логиком и њоме контролисана. На тај начин се говори о култури, а да стварно не формулише шта тај феномен значи, да се не одреди појам културе. Истиче се да иам 200 или 400 различитих формулација шта је култура. Говори се о друштву, а да се не објасни шта је друштво, а што заједница. И тако даље и томе слично.

То нарочито пребацујем историчарима, не само када говоре о филозофским проблемим у историји, већ и кад је ријеч о њиховим историографским радовима. Од свега је најгоре кад неко почне да некритички реда једно поред другог различита гледишта да би показао своју ученост.

Такав поступак не само да омогућава празну благоглагољивост већ и онемогућава право споразумијевање.